

AUTORILT

*Verba volant, scripta manent.*²

Aasta 1985.

Tartu koorijuhi Roland Laasmäe surmast oli möödunud kümme aastat. Sama aasta suvel toimus esimene üldlaulupidu ilma maestro Tuudur Vettikuta, kes lahkus meie hulgast 1982. aastal.

Õppisin Tallinna Konservatooriumis koorijuhtimise osakonnas, olles samal ajal asunud kontsertmeistrina tööle Tartu H. Elleri nimelises Muusikakoolis.

Ees ootas diplomitöö kirjutamine.

Ja siis tuli õnnelik juhus. Tartu meeskoori Gaudeamus asutaja ja dirigendi Roland Laasmäe lesk Linda Laasmäe kinkis mulle ühe osa rariiteestest kirjavahetusest – Tuudur Vettiku kirjad Roland Laasmäele. Kirjad, mis saadetud aastatel 1959–1975. Kirjad õpetajalt õpilasele, mõttekaaslasele, sõbralt sõbrale, kamraadile.

Toona jäid need kirjad mu sahtlisse ootele.

Nende kirjade lugu algas tegelikult juba 1966. aastal, mil mu isa Jüri Randjärv läks laulma Tartu meeskoori Gaudeamus. Paari aasta pärast võeti mindki kaasa kooriproovidele, kontsertsoitudele, laulupäevadele ja laululaagritesse. Minust sai laulumeeeste sõnul koori maskott. Dirigent Roland Laasmäe nimetas mind aga naljatlevalt „oma tütrekeseks”.

Mäletan, et kord enne kontserti Tartu Ülikooli aulas, häälte lahtilaulmise ajal küsis Roland minult: „Laine, kas teeme Sinust dirigendi?” Olin siis kaheksa-aastane. Kargasin rõõmsalt püsti ja küsisin: „Kas kohe?”

Nii minust koorijuht tehtigi.

---

2 Lad k: sõnad lendavad (laiali), kirjutatu jääb.

Linda Taal-Laasmäe, Laine Randjärv ja Roland Laasmäe XVIII üldlaulupeol Tallinnas. Lainel on seljas isa pintsak, mis on meeskoori Gaudeamus vorm. 1975.

Ehkki Roland lahkus manalateele, kui olin alles 11-aastane, oli temast saanud mulle suur eeskuju. Viimased sõnad, mis Roland meie kodusse külalisteraamatusse kirjutas, olid: „Laine, ära unusta muusikat!”

Vahest seepärast jõudsidki Vettiku kirjad Laasmäele minuni. Nad olid oodanud oma õiget aega. Ja nüüd see aeg tuli. Kirjad ootasid, et peale kirjutajate keegi neid veel loeks.

Selle kirjavahetuse oluline osa – Roland Laasmäe vastused Tuudur Vettikule – oli vahepeal jõudnud Eesti Teatri- ja Muusikamuseumi. Niimoodi löimus taas kokku üks lugu, et saada selgitatud, tõlgitsetud, analüüsitud. Uurimistöö käigus avanesid mulle aina uued avastamata seigad ning rajad. Mõned neist viisid tupikusse, mõned aga avasid uusi väljavaateid.

Kultuuriloos tuntakse Vettikut kui väljapaistvat koorijuhti ja andekat heliloojat, sarkastilist ja keerulist isiksust. Temast kui

armastavast abikaasast ja tundlikust sõbrast teame me vähe. Raamatus, mida käes hoiate, ilmuvad ka Vettiku kirjad abikaasa Lonnile. Need pole siiski pelgalt vaid armastuskirjad. Siin on kirjas kibe reaalsus. Tegelik elu teiselpool *piiri*.

Laasmäed pole aga meie kultuuriloo uurimustes peaaegu üldse käsitletud. Ometi oli ta andekas koorijuht ja silmapaistev eestvedaja laulupeoliikumises. Tema aeg jäi kahjuks lühikeseks, ta tegevus toimus kaugel Tallinnast, laulupidude hällis ja *kinnises* linnas Tartus. Ta oli teiselpool *piiri*.

Seetõttu otsustasingi esitleda erinevaid tahke neist huvitavatest meestest ja andekatest loojatest läbi nende väga isikliku ja salajase maailma.

Ehitades sillad üle piiride sinna, kuhu ehk tavaliselt ei minda.

Kirjavahetus – sild üle piiride

Kirjavahetus on aegade algusest peale üks levinumaid kirjanduslikke žanre. Kirjad on tekstid, mis on ületanud ja ületavad läbi kogu ajaloo nähtavaid ning nähtamatuid piire – olgu siis geograafilisi, maailmavaatelisi või seisuslikke.

Eraviisiline kirjavahetus on kahtlemata huvitav, kuid keeruline allikmaterjal nii psühholoogilises kui sotsiaalpoliitilises mõttes.³ Isikliku kirjavahetust lugedes ja, veel enam, seda avaldades, tungime kirjutajate konfidentsiaalsesse maailma.

Inimestel on olnud ja on üksteisele kirjade saatmiseks erinevad põhjused. Kirju on adresseritud ametkondadele, avalikkusele, armsale inimesele, sõbrale või tuttavale, nad võivad kujutada endast petitsioone valitsustele või mõttekaaslaste teaduslikku arutelu. Kirjad liikusid kirjanike, muusikute või poliitikute vahel, kirjad võisid saabuda otse sõjatandrilt või vangistusest. Olukord, mille ajendil kirjutatu sündis, võis olla isiklik või avalik, valuline või rõõmustav. Tihti nii ühte kui teist korraga.

Kirjavahetuse iseloom võib pealiskaudsel vaatamisel olla küllaltki petlik, seetõttu tuleb kirju analüüsides käsitleda neid kui vestlust

3 Vt Dobson, Miriam. Letters, in Reading primary sources: the interpretation of texts from modern history. Co-edited with Benjamin Ziemann. New York, Routledge, 2008, p 60.

iseendaga, dialoogi kahe, mitme või paljude inimeste vahel. Samaaegselt tuleb näha ja mõista neis peegeldumas suhteid isiku, perekonna ning ühiskonna vahel, arvestades ka ajaloolist situatsiooni. Kirjades sisalduv võib tulenevalt konteksti tundmisest või teadmatusest selle suhtes anda võõrale lugejale täiesti vastukäivaid ja mittetõeseid signaale faktidest, sõnadest, piltidest või mõttekildudest. Seepärast ei saa me anda mustvalget hinnangut kirjades olevatele olukordadele ja inimestevahelistele suhetele, uskuda pimesi kõike kirjapandut.

Enamasti pole kirjavahetused nende sündimise hetkel mõeldud avaliku arutelu allikmaterjaliks. Aga selline on kord paberile jäädvustatud kirjade saatus, et järeltulijad saavad leitud kunagi aastate pärast oma teadmiste ja kogemuste toetudes analüüsida ja siiski küllaltki subjektiivselt interpreteerida.

*Venient, qui sine offensa, sine gratia iudicent.*⁴

Aega pärast II maailmasõda on põhjalikult uuritud poliitiliste sündmuste faktilist jada järgides, aga näiteks kooriliikumisega seonduvaid isikuid ja nende tegevust on seni analüüsitud tagasihoidlikumalt.

Raamatus avaldatavates kirjades leidub hinnalisi märkmeid mõlema koorijuhi aegsetest kolleegidest-kaaslastest, võimukandjatest, loovisiku võimalusest või võimatusest end repressiivajastul teostada, karmidest oludest vangilaagris ja kultuurirahva keerdkäikudest Nõukogude anneksiooni aastatel.

Kronoloogiliselt on Tuudur ja Lonni Vettiku kirjavahetus Vettiku-Laasmäe omast varasem, kirjutatud aastatel 1955–1956. Seepärast alustame ka raamatus esmalt abikaasade omavahelise väga avatud, siira ja sisult ka mõnevõrra ehmatava kirjavahetuse lugemisega.

See hõlmab Vettiku viibimist Siberis, Taišeti vangilaagris. Vettik on Lonnil kirjutanud palju rohkem, kui ta kodust on kirju vastu saanud. Või pole kõik kirjad Eestist Siberisse üldse kohalegi jõudnud?

⁴ Lad k: kord tulevad need, kes otsustavad vaenu ja soosinguta (Seneca, Lucius Annaeus. Epistulae morales ad Lucilium, lib. IX, ep. LXXIX, 17).

Kirjad kaugelt on ka omamoodi proloog hilisemale – Vettiku ja Laasmäe omavahelisele kirjavahetusele, mille meeolu ja toon on kindlasti väga paljuski mõjutatud neist oludest ja raskustest, mida Vettik pidi vangistuses üle elama. Ka see mahukas käsikirjaline materjal, Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe kirjavahetus aastatest 1959–1975, näeb ilmavalgust esmakordselt.

Et paremini mõista kahe loovisiksuse, õpilase ja õpetaja, hea kolleegi ja sõbra omavahelisi kõnelusi kirjades, on autor käesolevasse raamatusse lisanud nende töökaaslaste ja meeskoori Gaudeamus lauljate meenutusi dirigentidest. Mälestused annavad lugejale aimu, mis on peidus raamatu kangelaste tegutsemise motiivide taga, paotavad ust nende isiklikku ellu. Saame teada Vettiku ja Laasmäe iseloomuomadustest, professionaalsetest oskustest, veidrustest ja tõekspidamistest.

Samuti on silmiavavad mahukad intervjuud nende kaasaegsetega, mis kirjeldavad toonast aega ja olusid. Neis leidub iseloomustus ajastust, mil koorijuhid ja koorid, aga ka mõned ametnikud püüdsid Nõukogude anneksiooni tingimustes ja vaatamata ideoloogilisele survele esitada nii eesti algupärandit kui lääne koorimuusikat.

Olen väga tänulik oma õpetajatele, professor Kuno Arengule ja Ants Üleojale põnevate ja sisukate vestluste eest. Endine Tartu linna kultuuriosakonna juhataja Elvi Alekand jagas aga eriti värvikaid mälestusi *rediselaadsest* elust ja kultuuritegelaste toimetamisest Nõukogude anneksiooni aegses Tartus. Väga noore inimesena vangilaagrisse saadetud ja seal Tuudur Vettikuga kokku sattunud kunagise õpilasedissidendi Ahto Liiki meenutused täidavad isegi mõningaid kultuuriloolisi lünki toonastest loovisikutest ja avaliku elu tegelastest.

Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe aegne poliitiline ja loominguline keskkond on teema, millest nõukogudeaegsed käsitlused annavad tugevasti moonutatud ja ilustatud pildi.⁵ Eriti käib see loomeinimeste aktiivse tagakiusamise kohta. Ent veelgi raskem on toonasest ametlikust kirjasõnast leida andmeid niisuguse tagakiusamise passiivsemate vormide – töötingimuste ahendamise, loomevabaduse piiramise ning

5 Vt proloog: dokument, mis ilmekalt näitab repressiivvõimu toimimise tegelikkust.

1973. aasta. Esimeses reas vasakult Urve Laasmäe-Esse, Uno Taremaa (oli Vettiku endine õpilane, hilisemas elus söber ja autojuht) ning Tuudur Vettik. Taamal esineb meeskoor Gaudeamus, juhatab Roland Laasmäe. Esinemine toimus Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi saalis Tartus, mis oli meeskoorile Gaudeamus ka n-ö kodusaal. Urve Laasmäe-Esse erakogu.

loomingu käibest kõrvaldamise kohta. Kord juba põlu alla sattunud loomeinimeste mahavaikimise tava ajalookirjanduses on visa kaduma. Nii aitab väljapaistvate loovisikute kirjavahetuse kui olulise faktimaterjali avaldamine kindlasti paremini mõista Nõukogude anneksiooni ajal Eesti kultuurielus toimunut, selgitab paljude isikute käitumismotiive ja otsuseid. Just kirjavahetuse abil on tekkinud võimalus teha järeldusi mitte ainult selle kohta, mis puudutas kirjutajate privaat- või ametialast elu, vaid täiendavalt välja tuua ja analüüsida ühiskondlikku tausta, mis kaasnes totalitaarvõimu ajastuga Eestis, mis oli inimestele nii vaimne kui ka füüsiline vangla.

Üks olulisi tähelepanekuid, mis Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe kirjavahetusest ilmneb, on see, et nende kahe silmapaistva

loomeinimese eraelu ei olnudki nii väga eraelu. See oli jõuliselt allutatud tööle. Vaadeldavas kirjavahetuses domineerivad professionaalsed arutlused muusikateoste sisu ja vormi, laulupidude repertuaari ja selle repertuaari kokkupanijate-otsustajate ning igat sorti nõukogulike tegelaste tegude pahatahtlikkuse või veidruse üle. Elatakse kaasa muusikaelule. Kirju lugemata ei ole võimalik mõista Vettiku-Laasmäe koolkonna kandjate omavaheliste suhete ja hingesuguluse kogu spektrit.

Ometi mahub kõige selle vahele ka isiklikke teemasid. Eriti südamlilik on kirjade stiil näiteks siis, kui Laasmäe räägib oma tütre Urvest ja Vettik abikaasast Lonnist.⁶

Selle kirjavahetuse tausta kommenteerides meenutas Urve Laasmäe-Esse: *Isal ja Vettiku Tutil* [Vettiku hüüdnimi Laasmäede peres – L. R.] *oli omavahel väga isiklik suhe. Usalduslik. Isa ka rääkis seda alati, et Lonni ja Tuudur nii hoidsid teineteist. Vettik alati ütles, et minu Lonni. Ta oli Lonni surmast pikka aega väga löödud.*⁷

Tütar mäletab, et Siberi teemadest nende peres eriti ei räägitud. Võib-olla päris omavahel räägiti, kuid tema kuuldes mitte. Isa lihtsalt öelnud, et Vettikul oli väga raske elu. Vettik tuli neile Tartusse külla tavaliselt siis, kui meeskooril oli kontsert ja Urvel on meeles, et õhtul pärast kontserti koos olles räägiti koori ja laulude teemadel. *Vettikust mõeldes meenub mulle esimesena must sametpael, mis tal alati kaelas oli*, lisab Urve. Ta mäletab, et Vettik oli terava ja hästi kriitilise ütlemisega mees. Aga ka hoolitsev ja soe, võttis sõbra tütre tihti sülle, kui Urve veel väike oli. Vettik olnud hoogne ja noorusliku mõtlemisega, mäletab Urve. Kui oli välja tulnud Lloyd-Webberi rock-ooper „Jesus Christ Superstar” ja tema 9. klassi tüdrukuna seda vaimustunult kuulnud ning isa Roland teda selle eest sõbralikult hurjutas, siis arvas Vettik hoopis, et *ohh, Jumala äge!*⁸

Kuna kirjade saatjad ei osanud kirjutamise ajal uneski näha, et neid kunagi publitseeritakse, siis puudus neil vajadus kirju mistahes suunas tsenseerida või ilustada. Näiteks kubisevad Vettiku

6 Vt lk 35, Tuudur Vettiku kirjad abikaasa Lonni Paigaline-Vettikule aastatel 1955–1956.

7 Urve Laasmäe-Esse (s 1953) meenutused töö autorile. 15. juuli 2011.

8 Samas.

vangilaagrist oma abikaasale Lonnile saadetud kirjad brutaalsest slängist ja ebatsensuursest sõnavalikust, mida kultuurne inimene enamasti ei tarvita. Ka Vettiku ja Laasmäe omavahelisest kirjavahetusest leiame mitmemõttelist kõnepruuki.

Need kirjad loovad pildi toonaste inimeste vaimumaailmast, uskumustest ja kultuurilistest taotlustest, avavad kaasaja ühiskonna paineid, endiste aegade mustreid ning ka intiimseid eluloolisi fakte. Nad tutvustavad meid ajastule omase mõttelaadi ja tavadega, mis toimisid varjatult ja ridade vahel.

Tänapäeva inimesel on Vettiku ja Laasmäe kirjadest palju avastada.

Lähiminevik on täna alles väga ligi. On valulik ja probleemne tuua esile kõiki üksikasju, olukordi ja inimeste otsuseid omas ajas. Kuid see on vajalik olnule adekvaatse hinnangu andmiseks.

Hea lugeja, võtkem siinloetavat niisiis lihtsalt teadmiseiga, et ajad olid sellised.

Rahvusvahelise koorifestivali „Tallinn-72” vabaõhukontsert Lauluväljakul. Heino Kaljuste ja Tuudur Vettik. 28. juuni 1972. Tallinn. Lauluväljakut ehtis Lenini portree, nagu tavaliselt. Foto Ants Nilson.